

(Příspěvek na konferenci: "Osobnost a rodina v problémové situaci" pořádanou CPPS 16. - 17. 10. 1996 v Bratislavě)

Zvu vás, abyste se nyní se mnou zamysleli nad několika otázkami k našemu tématu. Budou to:

- 1) Jak se víra stává tématem poradenství a terapie?
- 2) Čím může psychologické poradenství či terapie člověku v otázkách víry pomoci?
- 3) Co odlišuje pravou, "existenciální" víru od víry nepravé, "funkcionální"?

Zvu vás k zamyšlení proto, že na žádnou z těchto otázek není odpověď jednoznačná; přitom však v mnoha případech si na ně odpovědět potřebujeme. A konkrétní odpověď i praktické jednání, které z ní vyplyne, může mít přinejmenším pro některé klienty zásadní životní význam.

- 1) Jak se víra stává tématem poradenství a terapie?

Žijeme v době, kdy se slovy plýtvá. Slovy slibujeme, i když pak sliby neplníme. Slovy vysvětlujeme, i když tím pravdu zakrýváme. A na základě takové zkušenosti potom čím více které slovo slibuje a vysvětluje, tím méně mu věříme. Abychom uvěřili, chceme viditelné a hmatatelné důkazy. Chceme uvěřit jen tomu, co jsme si ověřili.

Samo slovo "víra" mnoho slibuje a mnoho vysvětluje. Proto přestáváme věřit i víře samé. I my ve své psychologické práci chceme počítat jen s tím, co lze vidět, slyšet, cítit, spočítat. Věříme na situace, konstrukce a interakce; nevěříme na věření.

Paradoxně však téměř vše, nač spoléháme, přijímáme vírou: co poznáváme, vyplývá z naší víry; co cítíme, závisí na tom, čemu věříme; co činíme, je založeno na víře. Víra je praktická věc - v dobrém i ve zlém. I naše dnešní setkání je výsledkem praktické víry v jeho prospěšnost, v užitečnost našich rozhovorů a ve správnost naší snahy pomáhat lidem s jejich problémy.

Pod názvem tohoto příspěvku však nepochybně očekáváte řeč o víře, která svým významem přesahuje naše neustálé spoléhání či důvěru, že věci v našem praktickém životě jsou a budou tak, jak podle očekávání mají být. Mám zde opravdu na mysli osobní víru ve smysl celé lidské životní zkušenosti a snažení; víru, kterou se dobíráme odpovědí na otázky počátku, smyslu a cíle vlastního života. Ať jsou tyto odpovědi jakkoli důmyslné, či prosté; jakkoli plně vědomé, či z rozmanitých důvodů neuvědomované; jakkoli přijímající, nebo odmítající - vždy na nich záleží směr, kterým se v životě ubíráme, a tak i cíle, ke kterým dospíváme. I zjevné odmítnutí takového tázání se a takových odpovědí - třeba nám až přespříliš známým argumentem o víře (či "světonázoru") jako pouhé a vlastně nepodstatné "nadstavbě" nad "základními" hmotnými a společenskými podmínkami života; nebo od-vysvětlením lidské víry jako náhražkového vyplňování našich dosud existujících mezer v "opravdovém" (v současnosti to znamená: "vědecky ověřeném") poznání; nebo jako primitivní psychologické obrany proti úzkosti ze života - vposledku není nic jiného, než zase víra v jinou "pravdu";, v jiný vztah ke zdroji a smyslu vlastního života.

Všechny "velké odpovědi" naší víry, které my stejně jako naši klienti dokážeme zveřejnit, lze nakonec přiřadit jednomu z několika typů: agnostickému skepticizmu vůči jakémukoli zodpovězení této otázky; materialistické víře v jinak bezúčelný samovývoj věčné hmoty; panteistické víře v sebeurčující božskou podstatu světa a dění v něm včetně člověka samého; teistické víře v boha, který tvoří svět a člověka a dává mu konkrétní poslání. Odpověď, která je tou pravou vnitřní odpovědí - někdy uvědomovanou, někdy vytěšňovanou - však člověk často jen tuší, ať již pak toto tušené vědomě přijímá, nebo vědomě odmítá.

Kdy se však toto stává tématem, s nímž se jako psychologičtí poradci či terapeuti musíme ve své práci vyrovnávat? Připomenu alespoň tři případy:

1. Klient se nám přímo svěří s problémy, které s jeho vírou souvisejí. Může to být spontánně nabídnutá nejistota o sobě a o své volbě v tomto ohledu, tedy vlastně požadavek, abychom svým přispěním nahradili církevního duchovního či světského filozofa. Nebo to může být vážná a trýznivá symptomatika takzvané "ekleziogenní" či "ekleziiformní" neurózy až psychózy, když úzkosti, deprese, nutkání a jiné zjevně poruchové příznaky mají náboženský či vůbec světonázorový obsah. - Víra zde bloudí či selhává.

2. Klientem nabídnuté osobní, vztahové či praktické problémy lze vystopovat k otázkám světonázorovým, zodpověditelným pouze vírou. Například zjevně patologická posedlost usilováním o slast, o moc, o úspěch - s nutkavou "samozřejmostí" takového počínání a s patrnou závislostí na něm - bývá selhávající náhražkou odpovědného a

svobodného zaujetí postoje víry ve vlastním životě, který tam člověku dává měřítko správnosti, jistotu a cíl. Dospějeme-li k otázkám osobní víry, může náš klient někdy s úzkostí, někdy s nadějí svou cestu vlastní hledání oživit; jindy však může takové "problematizování" vlastního životního postoje klient odmítnout jako nesmyslnou komplikaci. - Víra zde chybí, nebo je odmítána.

3. Otázky víry se vynoří jako překážka, nebo jako pomoc v žádané a z našeho pohledu potřebné pomoci v problémech klienta. V záporném případě se střetáváme s omezením klienta v jeho ochotě přijmout určitou pomoc jeho vlastní vírou. Obsah víry a omezení, která z nich vyplývají, bývá často indukován fanatickým či sektářským společenstvím souvěrců a projevuje se jinak nevysvětlitelným uvězněním člověka v nesvobodě vědomí, svědomí a jednání. V kladném případě nacházíme v klientově víře (a připomeňme, že v tomto případě nutně i ve své vlastní víře) v současnosti opomenutý zdroj k překonání obtíží a k životnímu růstu. - Víra zde překáží, nebo pomáhá.

V prvním z uvedených případů se zjevně (a v dalších dvou někdy skrytě) nabízí důležitá otázka, proč člověk s duchovním problémem přichází pro pomoc (přichází-li ovšem ze své vůle) k odborníkovi praktické psychologické profese. Jde-li o nějaké selhávání osobní víry, bývá obrácení se na psychologa, na poradce či na terapeuta někdy útekem od problémového, avšak nezastupitelně osobního rozhodnutí víry ke "konkurenci", představované zde zpravidla pojmem "věda". Tedy vlastně také k víře - k víře, že takzvaná věda a její odborníci svými znalostmi a dovednostmi zbaví člověka jeho existenciálního břemene nutnosti odpovědně a samostatně volit, čemu či komu uvěří a čemu či komu svůj život svěří. Zde pokládám za nutné připomenout, že víra v možnost takto utéci před volbou, na čem založím svůj život, je iluzí, která má být i v případě víry ve vědu, která (pro mne a za mne) můj život "vyřeší", jako iluze odhalena. Bývá neplodné, pokud z vlastní úzkosti nebo z jiných postranních motivů se s člověkem k tomuto útěku před skutečností spikneme a užíváme poradenských a terapeutických metod - vposledku ovšem marně - k jeho (popřípadě i naší) ochraně před touto duchovní nezbytností a výzvou každého dospělého života.

2) Čím může psychologické poradenství či terapie člověku v otázkách víry pomoci?

Připomněl jsem, že laciný recept z minulých desetiletí "nahradit víru vědou" v základních rozhodnutích lidského života je zcela "mimo". Právě odborníci v oborech psychologické vědy i dalších, které se člověku věnují, dokáží rozeznat, v čem lze vědeckému snažení věřit a svěřit mu řešení lidských problémů a v čem už nikoli. Zároveň však víme, že člověka, za jehož citovými, vztahovými nebo praktickými problémy se ukazuje - zjevně nebo skrytě - problém jeho životního zakotvení vírou, nelze vždy prostě odmítnout a "odeslat

jinam"; (ač někdy to může být moudré). Co tedy můžeme (a tedy i máme) jako poradci a terapeuti lidem v takové situaci poskytnout?

Stručně vyjádřeno, psychologická pomoc má člověku umožnit subjektivně (tedy "vnitřně";, v sobě samém) svobodnou volbu tam, kde objektivně ("ve světě";, ve svém praktickém životě) může, musí a má činit svá rozhodnutí víry. Úkol pomáhat člověku k vnitřní svobodě prakticky znamená, že mu pomáháme vyprošťovat se z pout vnitřních nedostatků - nenaplněných potřeb, jejich kompenzací, úzkostí, jejich obrannému překrývání ap. - které mu "zakrývají duchovní zrak"; vlastního vědomí a svědomí. Dále to znamená pomáhat mu vyprošťovat se z pout vnějšího přinucení, působícího na něj mechanismy konformity a manipulace či přímého nátlaku. Psychologie nedá odpověď na otázky víry; může však - a proto i má - dbát na to, aby psychologické překážky nebránily člověku v jasném výhledu a v odpovědném a svobodném rozhodnutí k víře.

Stejně jako při poradenské či terapeutické pomoci v jiných směrech, máme zde "jít kus cesty s druhým"; a posloužit mu tím, že spolu s ním přezkoumáváme povahu a osobní (subjektivní) pravost základů a důsledků jeho víry. Jinak řečeno, pomáhat mu, aby "neklamal sám sebe"; - ani v tom, co skutečně volí a činí, ani v tom, že tuto existenciální volbu může obejít nebo popřít.

Je na místě zdůraznit, že i pouhá poradenská či terapeutická konfrontace s vírou druhého nutně přerůstá do konfrontace osobní; a to i tam, kde je základ víry klienta a poradce shodný, i tam, kde je odlišný. Vždy zde přinejmenším nahlížíme (a leckdy, ať si to jakkoli odmítáme připustit, i vstupujeme) do jiného rozměru, než který je vyhrazen psychologii. Vstupujeme tam, kde nikoli naše odbornost, nýbrž naše vlastní víra je brána v potaz a konfrontována stejně, jako klientova. Přesto nám jako poradcům a terapeutům nepřísluší využívat své převahy v rozdělení statusů a rolí k tomu, abychom namísto pomoci k vnitřní svobodě volby svých klientů tuto svobodu zpochybňovali a upírali jim ji úmyslnými nebo bezděčnými pokusy opravit jejich (měřeno očima naší víry) "zbloudění";, ať to pro nás je jakkoli lákavé. Pokusím se vyjádřit - podle mého soudu patřičný - přístup třemi body:

1. Naším úkolem je v roli psychologa (či jiného "odborníka";) slovem i činem osvědčovat, že psychologii ani jakémukoli jinému oboru, který se zabývá duševní nebo tělesnou stránkou člověka, nepřísluší vstupovat do jeho rozhodnutí existenciálních či duchovních. Určitým pokušením je, že právě toto (ve jménu zbožné "vědy";) od nás někdy lidé chtějí. Na druhé straně nikdy nejsme v blízkém lidském vztahu, jakým vztah poradenský či terapeutický nesporně je, pouze "odborníky";, nýbrž také (a možná že někteří řeknou především) osobními partnery člověka, který hledá a potřebuje i lidskou podporu při hledání

odpovědí na základní otázky svého života. Zde je na místě osvědčit mu svou lidskou solidaritu a - dovolím si říci - věrnost v jeho osobním zápase a hledání, nikoli však činit rozhodnutí za něj.

2. V hledání, často i tápání a bloudění druhého tedy máme právě pro nesouměrnost svého postavení a autority sice naprosto jednoznačně být vždy na jeho straně, avšak zároveň zůstávat neutrální ve „stranění“ jakékoli možnosti jeho volby. Tam, kde nám to naše svědomí nedovolí, ukončíme poradenský či terapeutický vztah „z příčin na naší straně“, nikoli na straně klienta. Jako lidé smíme a věřím, že i máme, druhým osvědčovat svůj postoj. Jako poradci nebo terapeuti máme vést člověka i v těchto věcech ke svobodě a odpovědnosti volby a vyvarovat se mocenské manipulace tam, kde jen svobodné a odpovědné rozhodnutí má cenu.

3. Jsme-li však klientem přímo vyzváni (někdy to bývá v dobrém, někdy naopak v konfrontačním duchu), abychom mu v těchto otázkách osvědčili sami svou víru, je to naší nikoli psychologickou, ale lidskou odpovědností. V takové případě nejde o propagaci vlastní víry, nýbrž o ochotu a odvahu vystoupit ze své odborné role „s vlastní kůží“ a prokázat, že natolik spoléháme na svou víru, že ji nepotřebujeme skrývat. Praktický příklad odvahy k vyznání tam, kde zřetelně dáme najevo, že zde v tuto chvíli jsme „za sebe“ a ne za roli, může být pro druhého člověka cennější, než jakékoli hovoření o jeho odvaze. Zbývá však otázka, zda sami máme z čeho upřímně vyjít a co vyznat ... Nedostatek opravdové vlastní volby a věrnosti v nás samých nás zbavuje práva pokoušet se vést k ní druhé. Jestliže uznáváme, že člověk i jako odborník může vést druhého jen tak daleko, jak již dospěl sám, měli bychom poctivě a moudře i v otázkách víry umět přiznat svou nedostatečnost a pomoci klientovi ke kontaktu s někým, kdo je pro pomoc v tomto ohledu způsobilější. I tak - možná paradoxně - můžeme být správným vzorem lidské poctivosti tomu, kdo zakotvení své víry také ještě nenalezl.

3) Co odlišuje pravou, „existenciální“ víru od víry nepravé, „funkcionální“?

Doposud jsem hovořil o tématu víry a o přístupu k němu stejně, jako bychom hovořili o kterékoli životní hodnotě a její volbě či hledání; nebo snad dokonce o kterékoli životní potřebě a jejím naplňování. Je proto nutné poukázat na rodovou odlišnost osobní víry od dílčích pohnutek nebo postojů, i když přitom neopustíme omezenou psychologickou perspektivu poradce či terapeuta. (Hodí se ostatně připomenout, že pokud některá životní hodnota svou ztrátou či některá potřeba svým nenaplněním vede k zoufalství, bývá to proto, že upnutím na ni si člověk nahrazoval skutečný přirozený základ svého životního postoje, jímž je právě víra; jinak řečeno, spolehl se na modlu, „falešného boha“; tam, kde pravý základ byl odmítnut, popřen či vytěsněn.)

Připomněl jsem, že z tohoto pohledu neklademe otázku (ontologické) pravdivosti víry. Můžeme však a máme tam, kde se víra stala tématem našeho dialogu, položit a pokusit se zodpovědět otázku po (psychologické) pravosti víry. Zde jsem přesvědčen, že psychologie k tomu je oprávněná, a to v jednom zásadním ohledu.

Úvodem k tomu chci poznamenat, že pokusy popřít reálnou zakotvenost víry v duchovním rozměru lidského života její redukcí na fylogenetické kolektivní "chyby" nebo na náhradní řešení pudových frustrací obrannými projekcemi, identifikacemi a fantaziemi, které se vyskytují od Freudovy psychoanalýzy až po Maslowův transpersonalismus či Wilsonovu sociobiologii, jsou právě v tomto ohledu záslužné. Jejich redukcionistickou kritiku lidské víry - často pod názvem "náboženství" - vcelku pokládám za mylnou; zároveň však nelze popřít oprávněnost jejich psychologických interpretací v určitých případech. Tyto případy "nepravé víry" lze označit jako víru "funkcionální", oproti pravé víře, která může být nazvána "existenciální". Funkcionální víra je svou povahou jevem spíše duševním, než duchovním; proto v psychologickém poradenství a terapii můžeme její znaky a tím i její povahu dobře rozpoznat a odkrýt její v podstatě psychologickou, byť neuvědomovanou, funkci náhražky jiného nedostatku nebo cíle. Stručně vylíšíme jevovou odlišnost těchto dvou povrchově podobných úkazů.

Důvod víry:

Existenciální víra je vírou vyplývající z rozpoznání a přijetí určitého "stavu věcí" ve světě a v životě jako pravdivých; člověk věří, protože ...toto je pro něj pravdou, na kterou vsází svůj život. Proti tomu funkcionální víra je vírou, stojící ve službách jiné "věci" v životě; člověk věří, aby ...si uchoval naději, dosáhl úspěchu, obnovil jistotu, vysloužil odměnu a obdobně.

Původ víry:

Existenciální víra vyplývá (i když s ním není totožná) vposledku ze svobodného rozhodnutí člověka; vykročení na cestu víry je při všech okolnostech a vlivech "spontánním", z něj samého vycházejícím činem. Proti tomu funkcionální víra je vírou prožitkově "vynucenou"; člověk "věří", protože v nějakém smyslu musí, někdo jiný či on sám se k tomu přiměl; prvek svobodné volby schází.

Vztaženost víry:

Existenciální vírou se člověk vztahuje především k vnějšímu, jasněji či méně jasně vnímanému či tušenému "ty"; je to odpověď na vnější oslovení, na uvěřené "partnerství"; s tím, kdo či co jeho individuální obzor, jeho osobní bytí a svět, přesahuje. Proti tomu funkcionální vírou se člověk vztahuje především (byť v "exopsychické" symbolice) sám k sobě; je to jev v podstatě "endopsychický", kterým se ve skutečnosti jedinec setkává s nějakou vlastní potřebou a konfrontuje se s vlastním "já". Je to spíše "víra ve vlastní víru", než víra v to(ho), k němuž se člověk v pravé víře obrací; ve vztahu k pojmenovanému "druhému"; pak víc zkoumá vlastní zásluhy včetně svého "výkonu"; víry, než aby spoléhal spíše na jeho povahu, než na svou.

Důsledky víry:

Existenciální víra vede k realismu; člověk zakotvený v takovém vztahu má dostatek svobody a důvěry, aby realisticky vnímal a přijal svou vlastní nedostačivost stejně jako nedostačivost vlastních měřítek a hodnot a přitom se bez zoufalství spolehl na dostatečnost vírou přijatého absolutna. Proti tomu funkcionální víra vede ke kolísání na jedné straně mezi kompenzačním iluzivním vysokým míněním o sobě a o svém postavení před světem či před bohem, a na druhé straně zoufalstvím, city viny a méněcennosti z toho, že nenaplnuje domněle objektivní, ve skutečnosti však (freudovsky vyjádřeno) "superegové" nároky na svou domněle požadovanou dokonalost a zásluhy. Stručněji vyjádřeno, pravá víra dává životu člověka smysluplnost i vzdor nepříznivým okolnostem v jeho světě i v něm samém, zatímco nepravá víra ho poutá v závislosti na danostech vlastního cítění a konání.

Projevy víry:

Pravá, existenciální víra vzbuzuje dojem pevnosti a otevřenosti - i vůči jinak věřícím či nevěřícím - a svědčí o základní důvěře (ví, komu věří) a identitě (ví, čím je). Nepravá, funkcionální víra vzbuzuje dojem strnulosti, křehkosti a uzavřenosti; bývá spjata se souzením druhých i sebe až po citové nepřátelství vůči všemu a každému, kdo by svou jiností v tomto ohledu totalitní nároky jedince mařil. Člověk takto věřící se více než o toho, komu věří a čím je, stará o to, jaký je a jaký "musí"; být on sám a stejně s ním všichni druzí.

Místo víry:

Vyjádřeno krajní zkratkou, existenciální víra jako odpověď na základní otázku člověka po určení jeho života mu dává světlo, pevnou půdu a odvalu na životní cestu; funkcionální víra je pouze zčásti úspěšným pokusem nahradit duševní strádání; a „nepravostí“ svého místa v životě bývá spíš tyranem nebo přítěží. - Existenciální víra nemá důvod vyhýbat se dialogu, protože i ten má místo na její půdě; funkcionální víra skutečný dialog odmítá a zůstává u proklamací, nebo mlčí. Pokud se však při zkoumání v poradenské či terapeutické práci s klientem podaří odkrýt pravou úlohu - psychologickou „funkci“ - takového „věření“; a najít vhodnější způsob, jak na jeho místě takto kompenzovanou potřebu přiměřeněji projevit a naplnit, klient vůči své dosavadní víře často překvapivě zhlodnější a vzdává se jí.

Z á v ě r e m :

Hovořil jsem zde o způsobech víry: o způsobu, jak se stává (popřípadě nestává) tématem v psychologickém poradenství a terapii; o způsobu, jakým člověk může (popřípadě nemůže) ze svého místa psychologa druhému v problémech víry přispět; a o způsobu, jímž se projevuje pravá (existenciální) a nepravá (funkcionální) víra při bližším pohledu. Nezabýval jsem se příliš obsahem a „správností“ víry - tím, která z našich sdílených či soukromých věr je pravdivá či alespoň blíže k pravdě směřující. K tomu nemáme jako „odborníci“; co dokazovat ...máme však zajisté jako lidé sami svou víru zkoumat a osvědčovat. Já jsem křesťan a svou víru v pravdivost biblického svědectví o Bohu a o člověku volím z dobrých důvodů - dobrých pro mne a pro mnoho dalších, které však nutně nemusejí být ve stejné době dost dobré pro jiné. A podobně snad stojíte za svou vírou i vy, kteří jste ji vložili v samovývoj bezduché hmoty, v božskou podstatu světa, nebo v jistotu poznávací skepse a přítomného prožitku. Touha zmocňovat se svým osobním nasazením transcendentní pravdy je v každém případě tak zjevným projevem lidství, že se odvážím tvrdit, že žádný člověk nežije bez víry; a je jen realistické takto k tomuto tématu v našem poradenském a terapeutickém počínání s vážností i s tázáním přistupovat a vytvářet pro ně prostor. Nemáme přitom přístup ke skutečnosti víry druhého; máme však přístup k jeho zkušenosti víry. Psychologové jakožto psychologové nejsou oprávněni ze svého pohledu napravovat duchovní nouzi, zbloudění či selhání druhých; patří však k jejich práci, aby pomáhali odklízet z cesty psychologické překážky ke svobodnému a odpovědnému vykročení i svých klientů k opravdové víře namísto jejich náhražek tam, kde je to v jejich silách.